

IV. SZARMATÁK A SZARMATA KOR UTÁN

„Az alánok történeti szerepe Kelet-Európában a népvándorlás korában gyakran tárgyalt, de kevésbé tisztázott kérdés. A fő nehézséget a kérdés vizsgálatában az okozza, hogy a hunok megjelenése után az alán törzsszövetség felbomlott, az alán törzsek különböző török törzsszövetségek keretébe kerültek, s az egyébként sem bőséges forrásanyagban úgyszólván eltűnnek a kutató szeme elől. Kivételt e tekintetben csak a Kaukázusban megtelepedett alánok jelentenek, akikre vonatkozólag többé-kevésbé folyamatos történeti forrásanyaggal rendelkezünk. A régészeti és történeti kutatás általában jelentős szerepet tulajdonít az alánoknak mind ethnikumnak, mind pedig anyagi kultúrájuk bizonyos elemeinek továbbélése tekintetében.”¹³⁰²

Manapság mintegy 150–200 millió ember beszél a világon iráni nyelvet.¹³⁰³ Közöttük természetesen ott vannak azok a csoportok is, amelyek az általunk tárgyalt sztyeppe, szkíta típusú népek leszármazottai. Bár a szarmatákra/alánokra vonatkozó források a hun kor után mind ritkábban tűnnek föl, kétség kívül jelenlétükkel Eurázsia-szerte sokáig – gyakorlatilag napjainkig – számolnunk kell. Egyenesági leszármazottaikként tartjuk számon a kaukázusi oszétokat, akik továbbéltetik ezt a nyelvet. A magyarországi jászok szarmata/alán tudatukat őrzik, de nyelvüket már elvesztették. Bizonyos, hogy a szaka-masszaeták, illetve alánok Horezm lakosságának egyik részeként Közép-Ázsiában jó néhány ma is létező nép meghatározó komponensét alkották, amire a többi között folklóradatok utalnak.¹³⁰⁴

Az alábbiakban vázaltszerűen adunk áttekintést azokról a legfontosabb adatokról, amelyek a szarmaták, illetve alánok létrehozásához kapcsolódnak a hun kortól napjainkig.

1. ALÁNOK AZ EURÁZSIAI SZTYEPPÉN

A késő szarmata fejezetben (II.7.2.) szót ejtettünk arról, hogy a Kr. u. III. századtól kezdve a sztyeppén – akárcsak az egész „ismert világon” – általános, komoly válság jelei mutathatók ki. Esetünkben ennek következményei közé tartozott a szarmata oikumené alapvető átrendeződése, a hunok és germánok megjelenése, pontosabban erőteljes térhódítása, a nagy népvándorlás megindulása, az ún. késő szkíta kultúra végleges eltűnése. Mindezeknek a folyamatoknak egyik legfőbb régészeti vetülete a Csernyahov–Maroszentanna kultúra kialakulása és széleskörű elterjedése. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy egy ezer évesnél ősbibb kultúra, mint amilyen a szkíta–szarmata–alánoké – és annak nagy tömegű hordozója – néhány generációnyi idő alatt nyomtalanul nem tűnhet el. Ahogyan nem is tűnt el!

¹³⁰² HARMATTA 1975. 256.

¹³⁰³ Elterjedésükről МАККАЙ 1997b. 5–6.

¹³⁰⁴ Elsősorban a karakalpakokat, üzbégeket és türkméneket kell említenünk (TOLSZTOVA 1979. 154.).

1. ALÁNOK A KRÍMBEN

A sztyeppén belül ezzel a területtel azért érdemes külön foglalkoznunk, mivel a félszigeten kiemelkedően hosszú ideig őrződtek meg az alánok nyomai.

Amikor a hunok elfoglalták az alsó-Don-vidéki sztyeppét, a IV. század utolsó negyedében egyes alán csoportok elmenekültek a Krímbe, ahol ennek megfelelően egy új temetőhorizont kezdetét lehet megfigyelni. Ennek vezérlelőhelyei Szkalisztoje és Lucsisztoje. Ugyanakkor behatoltak a IV. század végén a Krímbe a hunok is. Régészeti hagyatékuk kimutatható a Krím sztyeppéi – középső és ÉNy-i – vidékein, valamint a Kercsi-félszigeten. Procopius leírása alapján a Bosporustól egészen Chersonésosig a hunok tartották megszállva a területet. Talán ők idézték elő a Bosporusi Királyság teljes politikai összeomlását, ami azonban korántsem jelenti, hogy megszűnt volna itt az élet.¹³⁰⁵ A bizánci fennhatóság alá került Krím-félsziget hegyvidéki részének lakosságát a VI. századtól gótok és alánok alkották, akiknek a régészeti leletei erős bizánci hatásról és összeolvadásról tanúskodnak (336. kép). A krími hegyvidéken a VIII. századi kazár-bizánci hatalomváltások ellenére kontinuus a gót-alán lakosság, amelyet bizánci és bolgár etnikai komponensek egészítettek ki. Egységesítő tényezőként hathatott a közös keresztény vallás. A középkor változatos történeti eseményei (szeldzsuk török, utóbb mongol-tatár megszállás, az Arany Horda, majd annak utódja, a krími tatár kánság uralma) és a Krímet jellemző népi kavalkád ellenére a források bizonyossága szerint a gótok és alánok sokáig őrizték etnikai tudatukat. Jellemző Josaphat (Giosafat) Barbaro velencei kereskedő közlése, amely szerint e két törzs annyira összekeveredett, hogy gót-alánoknak nevezik magukat. Régészeti és történeti nyomaik egészen a XVIII. századig követhetők.¹³⁰⁶

2. ALÁNOK AZ ÉSZAK-PONTUS-VIDÉKEN

A hun invázió régészeti tükröződése az eurázsiai sztyeppén sajátos kérdéseket vet fel. Az első ezek közül, hogy a hunok anyagi és szellemi kultúrája – tárgyi hagyatékuk, temetkezési szokásaik, hitviláguk – hogyan viszonyul a korábbi alán/szarmata előzményekhez.¹³⁰⁷ Egyet kell értenünk azokkal, akik úgy látják, hogy – elsősorban a rítusban jelentkező új vonások (égetés; magányos, kurgán nélküli sírok) alapján – mindenképpen új jövevények beáramlásával kell számolnunk annak ellenére, hogy a hunok életében, anyagi kultúrájában, hitvilágában stb. maradandó nyomot hagytak az alánok/szarmaták. Hogy ezek a maradandó nyomok rendkívül jelentősek voltak, azt mindenképpen ki kell emelnünk.¹³⁰⁸

A hun hódítás után szembesülünk azzal a problémával, hogy a források elhallgatnak a sztyeppéi alánokról/szarmatákról. Az írott források alapján a VI. század közepén a Duna és a Don közötti területet a kutrigur törzsszövetség foglalta el, a Don bal partján az utrigurok, a jobbon a kutrigurok helyezkedtek el. A törzsszövetség etnikai összetétele nem világos. Az viszont egyértelmű, hogy az avarok terjeszkedésük során behódoltatták e terület korábbi lakosságát és a VII. század elejéig uralmuk alatt tartották, amikor is a fennhatóságot megszerezték a Kubán-vidéki bolgárok, akik a kazárok elől menekültek ide.¹³⁰⁹ Mindezen időszakban az alánokról nem esik szó. Ők sajátos módon majd csak a X. századtól tűnnek föl újra, immár jáász néven.¹³¹⁰ Felmerült az a plauzibilis lehetőség, hogy a közel fél évezred folyamán valójában nem tűntek el a sztyeppéről, hanem a különféle hódító nomád népek részeként mindvégig jelen lehettek. A korszak

¹³⁰⁵ AJBABIN 1999. 56–57., 71., 73., 77., PROCOP. GOTH. IV.5.23–30., GAJDUKEVICS 1949. 480–481.

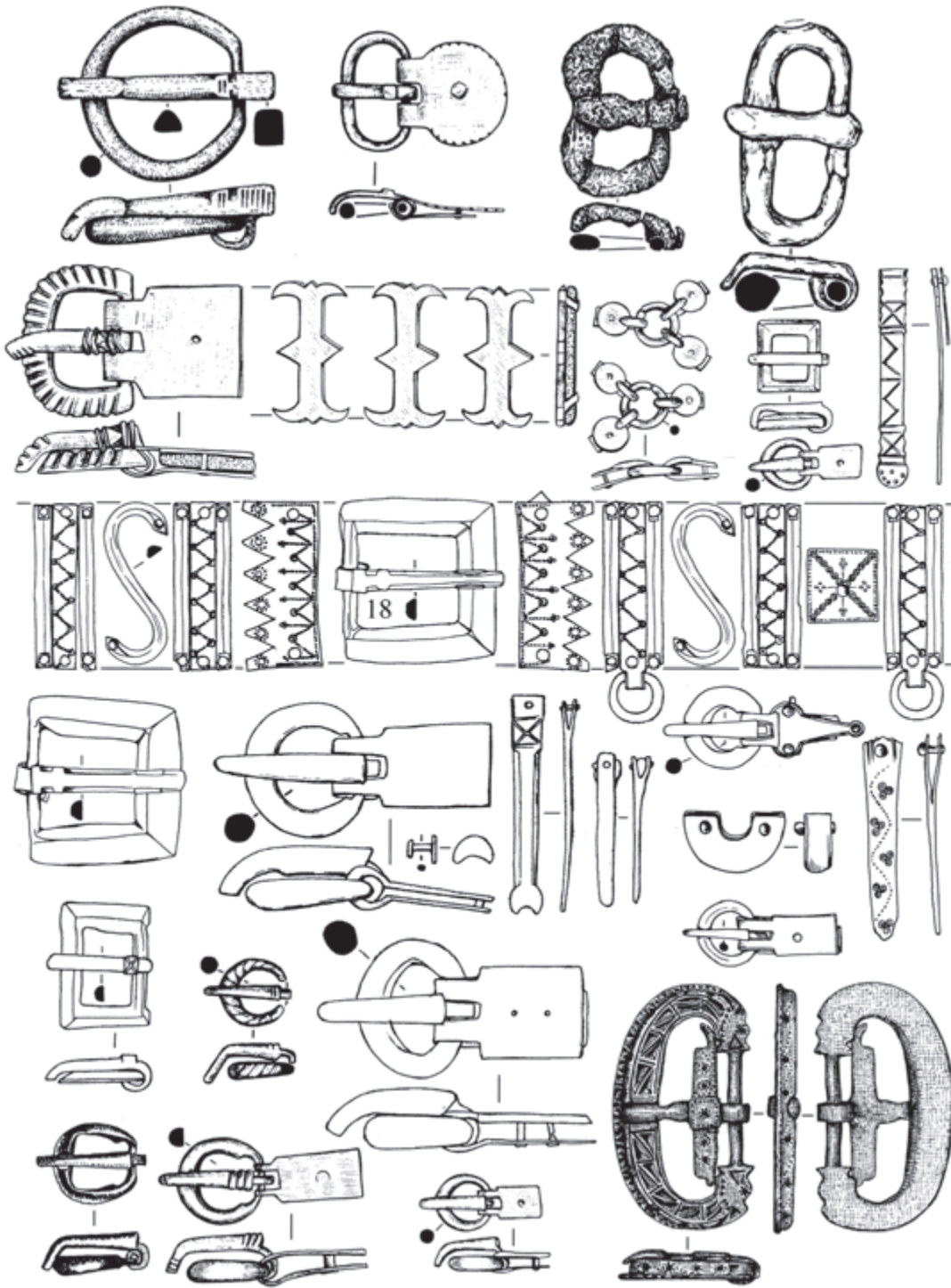
¹³⁰⁶ BARBARO I.19., AJBABIN 1999. 225–230.

¹³⁰⁷ A kérdés egyik utolsó összefoglalását lásd ZASZECKAJA 1999.

¹³⁰⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997. 161–162., MAKKAY 1995., MAKKAY 1997A. stb.

¹³⁰⁹ HARMATTA 1975. 258., SZÁDECZKY–KARDOSS 1998. 20–21.

¹³¹⁰ BUBENOK 1997. 16–18.

336. kép • A Hegyi Krím V–VI. századi gót-alán lakosságának jellegzetes lelőhelye Lucsisztoje (AJBABIN–HAJREDINOVA 2008. risz. 25. alapján)

meglehetősen kis számú régészeti együttese – az orosz és ukrán kutatásban „kései nomádként” jelölt temetkezések – zömének etnikai meghatározása nem egyértelmű. Így például az Alsó-Dnyepernél, a Volga mentén, az Azovi-tenger északi partján, a Prut medencéjében és még néhány helyen előkerült IV. század végi gazdag kurgán nélküli temetkezést rítusa alapján kezdetben szarmata maradvány-népességként határozták meg, később inkább a hunokhoz kötötték.¹³¹¹

¹³¹¹ MELJUKOVA 1987. 116.

Abban a kutatók zöme egyetért, hogy a VIII. század második harmadától – közepétől a Don-vidéken felvirágzó szaltovói műveltség egyik fontos etnikai komponense mindenképpen az alán volt. A fentiek fényében ez vagy akkor lehetséges, ha az alánok/szarmaták csak részben olvadtak be, illetve menekültek el a hun inváziót követően, avagy akkor, ha feltételezzük, hogy visszavándoroltak a sztyeppére. Az utóbbi esetben az Észak-Kaukázusból a 730-as években – azaz a kultúra kialakulása táján – költözhetek ide azok a földműves alánok, akiket az arabok űztek el otthonukból. A sztyeppén találkoztak a bolgárokkal. Az alánok az északibb, ligetes sztyeppeni részen éltek, délen pedig a bolgár-törökök.¹³¹² Ez az etnikai szétválasztás a szaltovói műveltség temetkezéseinek rítusában kimutatható különbségen (északon uralkodó a katakomba, míg délen az egyszerű aknasír stb.) alapszik. Az írott források délen a bolgárokat említik. Ugyanakkor egyes kutatók felfedezni vélik a korábbi szarmata tradíciókat ez utóbbi terület temetőiben. Ebben az esetben nem visszavándorlásról van szó, hanem arról, hogy iráni elemek nagyobb tömegei maradtak helyben, csupán a források nem említik őket külön, mivel az új török törzsszervezetbe tagozódtak be.¹³¹³ Bizonyos, hogy két évszázaddal korábban, a hun hódítás idején az iráni népességnek komoly súlya volt a térségben, az Azo-vi-tengertől északra és a Dontól nyugatra. Harmatta J. szerint jelentős területükre utal Ammianus regiones Halanorum kifejezése.¹³¹⁴ Nehéz elképzelnünk, hogy ez a nagy tömeg nyomtalanul eltűnt. Annyi bizonyos, hogy a szaltovói műveltség alánjai a katakombás temetkezési szokást hozták magukkal. Kérdés azonban, hogy az egyszerű aknasírokban kik nyugszanak.

A X. században a Don-vidék erdős sztyeppeni részéről az alánok – akiket az arab-perzsa források burtásznak nevezhettek¹³¹⁵ – a Közép-Volga mellé költöztek. O.B. Bubenok szerint a források más-más néven emlegetik ugyanazt a népet, és ez különösen igaz a dél orosz sztyeppék iráni lakosságára. Az európai szerzők általában alánként említik őket. A perzsák a XIII. században már aszokról beszélnek. Az óoros irodalomban a XII. század közepéig jásznak, később talán brodnnyiknak nevezték az iráni nyelvet beszélő lakosságot. A régi szarmata népesség az alánokkal együtt beolvadt a régió későbbi népeibe, részt vállalva a kazárok, besenyők, keleti szlávok és más népek etnogenezisében.¹³¹⁶

Al-Biruni a XI. században a Kaszpi mögötti alánokról írt, akiknek a nyelve addigra már összekeveredett a horezmivel és a besenyővel.¹³¹⁷ Wilhelm Rubruk ferences barát, aki a XIII. században IX. Lajos francia király megbízásából utazott a mongol udvarba a Krímben és az Urálban élő keresztény alánokról számolt be, de említést tett a mongol uralkodónál katonáskodó és családjukkal a távol-keleti kínai partvidéken letelepedett alánokról is.¹³¹⁸ Elszórtan találunk az alánokra vonatkozó említéseket Plano Carpininél is ebből a korból.¹³¹⁹ A korai orosz krónikák 965 és 1278 között összesen 11 alkalommal említik a jászokat.¹³²⁰ Ennek az időszaknak a végén alighanem a Dontól a Dunáig húzódó területük székhelye Jászvásár (a mai Iași) volt, melynek első említése 1232-re keltezhető.¹³²¹

---

¹³¹² KOUZNETSOV–LEBEDYNSKY 2005. 150. Ha a vándorlással értünk egyet, ezt a sajátos elhelyezkedést – a bolgárok a két alán tömb közé ékelődtek – is meg kell magyaráznunk.

¹³¹³ A kérdés kutatásának jó összefoglalása BUBENOK 1997. 39–44. Ez alapján nyilvánvaló, hogy a jelenlegi álláspontok ellentmondóak, a történeti, régészeti, nyelvészeti és antropológiai adatok összehangolása még várat magára.

¹³¹⁴ AMMIAN. XXXI.3.1., HARMATTA 1975. 257.

¹³¹⁵ A burtászokat némelyek alánoknak tartják, mások finnugornak (vö. EGGERS 1998. 21. 124. jegyzet). Harmatta J. véleménye szerint a név összefüggésbe hozható a Nart eposz Borata nemzetségének nevével (HARMATTA 1975. 260–261.). A kérdést legutóbb összefoglalta BUBENOK 2008.

¹³¹⁶ BUBENOK 1997. 172.

¹³¹⁷ TOLSZTOVA 1979. 154.

¹³¹⁸ FARKAS 2000A. 4.

¹³¹⁹ Például CARPINI IV.26., VII.5., 9., 10., 12.

¹³²⁰ PCSELINA 1963. 157.

¹³²¹ Magyar Katolikus Lexikon Jászvásár címszava (<http://lexikon.katolikus.hu/>).